

ORCHIDEEËNVONDSTEN OP RHODOS

Jos LAMMERS

Samenvatting

In dit artikel worden de vondsten beschreven van een 34-tal orchideeënsoorten op Rhodos, die de auteur en zijn vrouw vonden bij hun zoektochten gedurende de laatste twee weken van april 2004. De vondsten zijn geregistreerd naar kilometerhok (MGRS raster) en aantal. Tevens worden specifieke problemen besproken met het determineren van species in met name de *Ophrys heldreichii* en *Ophrys holoserica* groepen.

Summary

This article describes the finds of 34 species of native orchids of Rhodes during a visit in the last two weeks of April 2004 by the author and his wife. The finds have been registered in the MGRS grid together with number estimates. Specific problems are discussed in the determination of species in the *Ophrys heldreichii* and *Ophrys holoserica* groups.

Zusammenfassung

Die Funddaten von 34 Orchideenarten auf Rhodos werden beschrieben. Der Verfasser und seine Frau haben die Insel in den beiden letzten Aprilwochen 2004 besucht. Die Funde werden mit MGRS-Koordinaten im 1 km-Raster aufgelistet. Auch werden spezifische Probleme beim Bestimmen von Arten in den *Ophrys heldreichii*- und *Ophrys holoserica*-Komplexen erörtert.

Inleiding

Met mijn echtgenote bezocht ik Rhodos in de laatste twee weken van april 2004 om de oude cultuur-elementen te zien en op speurtocht te gaan naar de orchideeënrijkdom van dit oostelijke Middellandse Zee eiland. Vanuit onze basis, Villa Sofia, gelegen aan de voet van een heuvel in het landinwaartse deel van Ialyssos, hebben we tochten ondernomen naar veelbelovende gebieden op het eiland.

Bij de speurtochten hebben we dankbaar gebruik gemaakt van een lijst met persoonlijke waarnemingen van Schot (1996) en hebben we een groot aantal van de kilometerhokken bezocht waarover hij gerapporteerd had. Daarnaast is gebruik gemaakt van de artikelen van Schot (1997) en Dekker (2003) in Eurorchis. Deze artikelen waren des te meer waardevol, omdat ze een goed hulpmiddel bleken te zijn bij de determinatie van "moeilijke" Ophrysoorten. Voor het determineren heb ik mij verder moeten behelpen met een drietal "eenvoudige" orchideeënflora's (Delforge en Tyteca, 1984, Alibertis, C & A., 1989 en Georgiades, 1998).

Thuis heb ik nog een aantal dia's nader bekeken en met afbeeldingen van Landwehr (1977) en Kreutz (2002) vergeleken. Tenslotte heb ik de vondsten in een digitaal bestand vastgelegd.

De lokale omstandigheden

Ondanks de relatief late periode van ons bezoek (eerdere bezoeken vonden plaats de eerste weken van april of zelfs eind maart), werd een groot aantal bloeiende orchideeën aangetroffen. Het leuke was, dat we de eerste dag al, vlak naast ons appartement, een aantal soorten vonden, waaronder een voor mij nieuwe, namelijk *Ophrys rhodia*. Dit was een van de weinige soorten waarvoor de orchideeënflora van Cyprus (Georgiades, 1998) uitkomst bracht. Daarnaast werd een aantal orchideeën in knop aangetroffen. Ik vermoedde dat het of *Orchis sancta* of *Orchis fragrans* zou moeten zijn. Deze zelfde orchideeën in knop zouden we op heel veel plaatsen en in behoorlijke dichtheden op het eiland aantreffen. Pas op het laatst werden, met name in het zuiden, bloeiende exemplaren van beide soorten aangetroffen. Het was voor mij niet te zien of er uit een knop *sancta* of *fragrans* zou moeten ontspruiten.

Daarnaast was het erg opvallend dat een aantal soorten die door Schot (1996) vaak werden aangetroffen door ons slechts incidenteel of zelfs in het geheel niet werden gevonden, terwijl we toch veel dezelfde kilometerhokken bekeken hebben. Zo hebben we geen enkele *Serapias vomeracea* subsp. *orientalis* gevonden, geen *Orchis lactea*, geen *O. italica* en slechts enkele exemplaren van *O. papilionacea* en *O. morio* subsp. *picta*. Ook in de *Ophrys*-groep waren er grote verschillen, zoals *bombyliflora* (twee keer gevonden) en *regisferdinandii* (éénmaal). Een verklaring voor de grote verschillen zou kunnen zijn dat, volgens een ouder Duits floristenechtpaar, de winter erg droog moet zijn geweest. Ook de geiten, die we vaak zagen of waarvan de vele keutels getuigden, moeten debet geweest zijn aan het soms geringe aantal of zelfs geheel ontbreken van orchideeën op plaatsen waar Schot wel vondsten heeft gedaan. Een theorie zou kunnen zijn, dat door de droge winter de vegetatie spaarzaam gebleven is, waardoor de geiten gedwongen waren alles te eten wat hun voor de voeten (poten) kwam. Ook werd op een plek in de Profitis Ilias (Fountoukli "tussen ruïnes") bijna niets aangetroffen. Hier moet de aldaar aangetroffen kudde schapen debet aan zijn geweest.

Op één plek (bij Sania) vonden we het complete soortenassortiment van Schot (1996). De phrygana wordt hier omgeven door wijngaarden. Vermoedelijk mogen er geen schapen of geiten komen!

Tenslotte nog viel de zogenaamde Laxifloraweide erg tegen. In eerste instantie zijn we er gewoon aan voorbij gereden, omdat er geen weide te bekennen was (dit leidde ons overigens wel naar een schitterend ander terreintje bij Laerma). Op de terugweg zagen we een Duits echtpaar tussen lage bosschages rondneuzen. Hier stonden de *laxiflora*'s in grote aantallen, dat wel. Maar het terreintje was doorsneden met zwaar betreden paden; blijkbaar is het ter-

---

Foto's pagina 17   1   2
                          3   4

1. *Ophrys holoserica* ssp. *candica* Profitis Ilias, 30 april 2004
2. *Ophrys holoserica* ssp. *heterochila* Eleousa, 20 april 2004
3. *Ophrys reinholdii* Profitis Ilias, 22 april 2004
4. *Ophrys reinholdii* Profitis Ilias, 22 april 2004

foto's Jos Lammers

rein zeer bekend bij orchideeënliefhouders! Links en rechts ervan waren geploegde agrarische stukken land. Is de “weide” in de loop der jaren dichtgegroeid? Ondanks de min of meer deplorable toestand van het terreintje vonden wij toch nog een tiental soorten.

Soorten en vormen

Ophrys holoserica

Een probleem waarmee we geconfronteerd werden was het op naam brengen van subspecies in de *heldreichii* en *holoserica* groepen. Voor *holoserica* was wel de subsp. *candica* goed herkenbaar (pag. 17, afb. 1). De *heterochila* werd in zijn typische vorm aangetroffen: kleine bloemen, licht roze sepalen met groene nerf en sterk teruggeslagen iets bolvormige lip in de Profitis Ilias en bij Elousa (pag. 17, afb. 2). Maar ook exemplaren die net iets grotere bloemen hadden, iets meer roze sepalen en minder bolvormig waren; tot de typische subsp. *holoserica* (in de phrygana bij onze villa) aan toe.

Ophrys heldreichii

Moeilijker was de *heldreichii* groep. Ik heb de indruk dat we een heel scala aan vormen aangetroffen hebben. Dit betreft de grootte van de hoorntjes (soms lang en gekruld, Laerma), soms kleine hoorntjes en een gele liprand (Laerma en Laxifloraweide), exemplaren met een smalle lip (“*scolopax*”, Profitis Ilias), grote plant met brede lip (Laerma), heel kleine lip, met hoorntjes (8 × 4 mm, Katavia). Die met de grote hoorntjes heb ik subsp. *cornuta* genoemd. De overige “subsp.?”.

Ophrys rhodia

Ophrys rhodia werd door ons al meteen op de eerste dag bij onze villa in de phrygana aangetroffen. De Cyprusflora (Georgiades, 1998) was onze leidraad bij de determinatie. Later hebben we *O. rhodia* nog slechts in de Profitis Ilias gevonden op een open plek in een dennenbos.

Ophrys lutea

Ophrys lutea hebben we in verschillende biotopen aangetroffen (dennenbos, phrygana, olijfgaard). In alle gevallen had de lip onderaan een “snorretje”. Dit moet *Ophrys lutea* subsp. *galilaea* zijn (Schot, 1997), identiek met *Ophrys sicula* (Kreutz, 2002). De grote vorm die door Schot (1997) genoemd wordt, met bloemen tot 2 cm, is door ons niet aangetroffen. Wel heel kleine exemplaren, soms maar met één bloemetje op een steeltje, 5 cm hoog.

Ophrys fusca?

Ophrys fusca was vermoedelijk geheel uitgebloeid. Op sommige plekken werden uitgebloeide Ophrysen aangetroffen, maar het was niet meer uit te maken welke soort dat geweest was.

Ophrys gortynia

Verder hebben we op een aantal plaatsen een *Ophrys*-soort aangetroffen die ik *gortynia* noem (Alibertis, C & A., 1989). Slechts in een geval (Apolakkia) was het bovenste bloemetje nog mooi in bloei. Alle overige Ophryssen ter plekke en ook elders, die een overeenkomende habitus hadden, heb ik tot *gortynia* gerekend. Deze *Ophrys* voldoet geheel aan de

beschrijving (Alibertis, C & A., 1989) en het plaatje (afb.70) is exact zoals aangetroffen. Op één punt week het echter af. Bij de bloeiende bloem was het schutblad half zo lang als het ovarium, terwijl de beschrijving zegt dat ze even lang zijn. We vonden op andere plekken uitgebloeide *Ophryssen* (met dezelfde habitus), waar het schutblad en ovarium wel even lang waren.

Ophrys reinholdii

Ophrys reinholdii werd op een aantal plaatsen in lage dichtheden aangetroffen, het meest nog in de Profitis Ilias. De meeste planten waren in volle bloei en vertoonden de typische teruggeslagen sepalen, lichtroze met groenige nerf en roze stompe petalen ($\frac{1}{3} \times$ de sepalen), zie pag. 17, afb. 3. De liptekeningen waren echter nogal verschillend. Bij de meeste exemplaren bestond die uit twee lichte strepen (zoals in Delforge en Tyteca, 1984 afb.125 en in Kreutz, 2002 p.224, Katavia). Een exemplaar had als liptekening een bril en bovendien bijna witte sepalen (met groene nerf) en lange petalen ($\frac{1}{2} \times$ de sepalen) die bovendien spits en bruin waren. Hij leek sterk op de afbeelding in Landwehr (1977, nr.194, afb.1) van *Ophrys ferrum-equinum*. Enige WEO-leden beoordeelden aan de hand van de dia (pag. 17, afb. 4) echter dat het toch *O. reinholdii* moest zijn.

Ophrys omegaifera

Op de valreep van ons bezoek, op koninginndag, vonden we nog twee mooie exemplaren van *Ophrys omegaifera* op de rand van een parkeerterreintje aan de voet van een ceder in de Profitis Ilias. De lip was 15 mm lang, de kleur vrij flets.

Ophrys bombyliflora

Ophrys bombyliflora werd slechts een enkele maal aangetroffen. De kleine plantjes en bloemetjes zijn onmiskenbaar. Ze leken identiek aan de *bombyliflora*'s die we in 1993 op Kreta gevonden hadden.

Ophrys iricolor

De prachtige *Ophrys iricolor* hebben we maar op één plek nabij Sania aangetroffen. De grote lip (18 × 12 mm) vertoonde de typische tekening "met spleetje" tussen de blauwe vlakjes op de bovenste helft van de lip (Alibertis, C & A., 1989 afb. 81 en Kreutz, 2002 p. 174). In een niet-omgeploegde olijfgaard (wat een zeldzaamheid, bijna alle olijfgaarden worden regelmatig geploegd!) troffen we drie krachtige *iricolors* aan waarvan de lip-tekening geen spleetje had, dus één blauw vlak.

Ophrys regis-ferdinandii

Tenslotte *Ophrys regis-ferdinandii*. Heel duidelijk herkenbaar met het smalle vliegje. Maar helaas slechts op een plek (Sania) aangetroffen.

Anacamptis pyramidalis

Anacamptis was een van de meest voorkomende orchideeënsoorten. Ze werd over het hele eiland aangetroffen: meest in de phrygana, ook wel op open plekken in het bos. De kleur varieerde van volkomen wit (f. *alba*) tot licht roze. Ik had niet de indruk dat de witte later bloeide dan de roze.

Barlia robertiana

De altijd uitgebloeiende *Barlia*'s werden op veel plaatsen aangetroffen en op een plek (Sania) in grote dichtheden. Ze groeien bij voorkeur in de phrygana. De planten waren meestal erg klein (20 cm hoog).

Limodorum abortivum

Limodorum komt op sommige plekken overweldigend veel voor, altijd in (dennen)bossen. In veel gevallen, vooral hoog in de Profitis Ilias, waren de planten maar net boven de grond.

Neotinea maculata

Neotinea hebben we uitsluitend in de dennenbossen van de Profitis Ilias gevonden, maar wel in overweldigende aantallen. De planten waren altijd uitgebloeid. In een enkel geval hadden ze ongevlekte bladeren.

Serapias

Op veel plaatsen werd *Serapias vomeracea* subsp. *laxiflora* in volle bloei aangetroffen. Opvallend was een wekje bij Laerma waar de soort met duizenden stond "als haren op een hond". Dit zou met recht de Serapiasweide genoemd mogen worden! Op een plek, bij onze "villa" troffen we een klein groepje *Serapias parviflora* aan in de phrygana. Deze kwam pas tegen het einde van ons verblijf in volle bloei. *Serapias vomeracea* subsp. *orientalis*, die Schot (1996) in het zuiden aantrof, werd door ons in het geheel niet gevonden.

Orchis

Van de orchissoorten troffen we het vaakst, bijna overal, de nog niet bloeiende *sancta* of *fragrans* aan, in de phrygana of in grasland. Ik kon niet uitmaken welke van de twee het moest worden. Op het einde van ons bezoek stond *Orchis sancta* pas in beginnende bloei, maar wel in grote aantallen in de buurt van Kolymbia en *O. coriophora* subsp. *fragrans* in het zuiden, eveneens in grote aantallen.

Orchis laxiflora werd uiteraard in de Laxifloraweide en wel in grote aantallen aangetroffen. Ook in de buurt werd *laxiflora* gevonden, maar niet op andere plaatsen van het eiland.

O. anatolica en *O. provincialis* werden beide in de bossen van de Profitis Ilias gevonden. Slechts op een andere plek bij Katavia werd een uitgebloeiende orchidee met kenmerken van *anatolica* gevonden in de phrygana.

O. papilionacea en *O. morio* subsp. *picta* werden in (zeer) kleine aantallen in de dennenbossen van de Profitis Ilias gevonden. Van de drie vlinderorchissen die we vonden, had een exemplaar een volkomen witte lip, terwijl de "helm" roze dooraderd was. Een prachtige vlinderorchis stond op een graslandje tussen een aantal *morio*'s.

Het verwonderde ons dat we nergens *O. italica* gevonden hebben, die door Schot (1996) toch veel gevonden werd bij Fountoukli (Profitis Ilias). Maar dit was nu juist de plek van de schaapskudde! Op Kreta was *italica* bij ons bezoek in 1993 een soort die bijna overal z'n brutale bloeiaar opstak. *O. lactea* was vermoedelijk uitgebloeid. Ook hebben we geen *Aceras anthropophorum* aangetroffen.

Overzicht van aangetroffen soorten

<i>Anacamptis pyramidalis</i>	V	<i>Ophrys iricolor</i>	II
<i>Barlia robertiana</i>	V	<i>Ophrys lutea</i>	III
<i>Limodorum abortivum</i>	II	<i>Ophrys lutea (minor)</i>	I
<i>Neotinea maculata</i>	II	<i>Ophrys omegaiifera</i>	I
<i>Ophrys cretica</i> ?	I	<i>Ophrys reinholdii</i>	II
<i>Ophrys</i> ?	III	<i>Ophrys rhodia</i>	II
<i>Ophrys bombyliflora</i>	I	<i>Orchis</i> ?	III
<i>Ophrys ciliata</i> subsp. <i>regis-ferdinandii</i>	I	<i>Orchis anatolica</i>	III
<i>Ophrys fusca</i> (?)	I	<i>Orchis coriophora</i> subsp. <i>fragrans</i>	V
<i>Ophrys gortynia</i> ?	III	<i>Orchis fragrans (of sancta)</i> ?	V
<i>Ophrys heldreichii</i>	II	<i>Orchis laxiflora</i>	II
<i>Ophrys heldreichii</i> subsp. ?	II	<i>Orchis morio</i> subsp. <i>picta</i>	I
<i>Ophrys heldreichii</i> subsp. <i>cornuta</i>	IV	<i>Orchis papilionacea</i>	I
<i>Ophrys holoserica</i>	II	<i>Orchis provincialis</i>	II
<i>Ophrys holoserica</i> subsp. <i>candica</i>	I	<i>Orchis sancta</i>	V
<i>Ophrys holoserica</i> subsp. <i>heterochila</i>	II	<i>Serapias parviflora</i>	I
<i>Ophrys holoserica</i> subsp. ?	I	<i>Serapias vomeracea</i> subsp. <i>laxiflora</i>	V

I = incidenteel (< 10 exemplaren)

II = op enkele plaatsen
(soms veel exemplaren)

III = vrij vaak

IV = op veel plaatsen

V = bijna overal of in grote aantallen

Overzicht van bezochte kilometerhokken (MGRS raster)

km-hok	aantal soorten	km-hok	aantal soorten	km-hok	aantal soorten
NA 70.12	7	NA 92.80	2	NV 89.79	6
NA 80.20	10	NA 80.20	0	NV 89.88	4
NA 81.33	17	NV 67.96	3	NV 89.98	10
NA 81.43	2	NV 67.99	3	NV 99.67	3
NA 81.44	7	NV 68.71	1	PA 01.02	3
NA 81.54	4	NV 69.57	1	PA 01.22	1
NA 81.55	3	NV 77.02	0	PA 01.30	2
NA 81.93	2	NV 77.06	8	PA 01.37	1
NA 82.21	1	NV 77.78	4	PA 01.52	5
NA 91.33	6	NV 79.14	4	PA 02.29	2
NA 91.34	5	NV 89.40	1	PA 02.39	9

Literatuur

- Alibertis, Chryssoula & Antonis 1989. Die wilden Orchideeën Kretas. Iraklion.
- Dekker, Hans 2003. Opmerkingen over orchideeënvondsten op Rhodos in maart 2002. *Eurorchis* 15, 49-54
- Delforge, P., D. Tyteca. 1984. Europese orchideeën in een oogopslag. Moussault.
- Georgiades, Christos. 1998. Orchids of Cyprus. Nicosia.
- Kreutz, C.A.J. 2002. The orchids of Rhodes and Karpathos. Landgraaf
- Landwehr, J. 1977. Wilde orchideeën van Europa. Vereniging Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Schot, M.H. 1996. Persoonlijke waarnemingen orchideeën op Rhodos.
- Schot, M.H. 1997. Orchideeënvariëties op Rhodos. *Eurorchis* 9, 21-32

J.N.J.J. Lammers
Bachlaan 29
2102 EG Heemstede